

KEDVES GYULA

Országgyűlés és katonaság – a hadseregszervezés törvényi alapjai 1848–1849-ben

1848 tavaszán úgy kezdődött el Magyarországon a polgári rendszer kialakítása, hogy az annak alapjait biztosító áprilisi törvények közé nem került be hadügyi törvényjavaslat. Bár több törvénycikk is érintette a katonaság, illetve a fegyveres erők kérdését, konkrét hadügyi törvény – amelynek elfogadtatása nagyon is része volt az ellenzéki programnak – nem került az uralkodó által 1848. április 11-én szentesített törvénycsomagba. Pedig a reformpolitika egyik lényeges elemét alkotta a hadügy átalakítása, hiszen ebben az időben indult meg a disputa arról a kérdésről, amely az évszázad végéig a katonafilozófia központi kérdése marad: az uralkodó vagy a nemzet szolgálata fontosabb-e a katona számára?

A válasz a reformkorban egyszerűnek tűnt, hiszen a magyar reformellenzék katonapolitikája a magyar katonaság nemzeti alapokra helyezését és ezzel összefüggésben annak polgári átalakítását irányozta elő. Ennek szellemében követelte a pozsonyi országgyűlésben már 1836-ban a mesteri szónoklataival hírnevet szerző Bars vármegyei követ, Balogh János a magyar katonaságnak a magyar alkotmányra is kiterjedő eskütételét. Ráadásul nyomatékul hozzátette azt is, hogy ez legyen az eskütételnek a komolyabb, meghatározó része, s ha a katonát nemzete ellen fordítanák, az „készebb legyen fegyverét letenni, mint hazája hóhérjának lenni”.¹ Az elv gyakorlati megvalósítása azonban bonyodalmakba ütközött. Az teljesen nyilvánvaló volt, hogy a birodalmat kormányzó császár nem mindig tudja összeegyeztetni politikáját Magyarország érdekeivel, ezért időnként nem is akar a nemzet elvárásainak megfelelni, hiába köti ehhez koronázási esküje. Ilyenkor a katona esküje sem tud mindkét irányznak megfelelni. Kenyértörésre vinni a kérdést viszont azért nem mutatkozott célszerűnek, mert a márciusi-áprilisi események arra utaltak, hogy Magyarország modernizálása békés úton is végbemehet. Miután a hadsereg egysége volt a birodalom talán legfontosabb biztosítója, és a katonaság ügye kizárólagos felségjog volt, a polgári átalakítás levezénylésére vállalkozó Batthyány-kormány úgy ítélte meg, hogy a kérdés bolygatása veszélyeztetné a többi sarkalatos törvény uralkodó általi szentesítését. Ez volt a magyarázata a hadügyi törvényjavaslat visszavonásának, amelyre az előterjesztést maga a kinevezett miniszterelnök, Batthyány Lajos gróf tette az országgyűlés kerületi ülésén Pozsonyban március 23-án. A törvényjavaslat egyébként pontosan tükrözte a reformellenzék Kossuth által felirati javaslatba sűrített programját, és tartalmazta a pesti forradalom 12 pontjának ide vonatkozó követeléseit. Lényegre törő határozottsága megfogalmazásából is kiténik.

„A magyar hadseregre nézve rendeltetik”:

1. § A magyar hadsereg a hűség esküjét az alkotmányra is leteszi.

¹ Molnár András: *Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt: Az önálló nemzeti haderő megteremtésének előzményei*. Századok, 133. évf. (1999) 6. sz. 1198.

2. § Az eskü következő: Én.....esküszöm az élő Istenre, hogy koronás királyomnak, házámnak és az alkotmánynak hű védője leszek. Isten engem úgy segítjen.

3. § A magyar hadseregnek az ország határai közé történő visszahozatala és a nem magyar katonaságnak az országból való kivitele a ministeriumnak meghagyatik.

4. § E törvény cikkely végrehajtása az összes ministeriumra bizatik.²

Törvény ugyan nem lett belőle, de szóról szóra a fentiekben megfogalmazottak szerint járt el a Batthyány-kormány, s hadügyi politikájának a két legfontosabb, voltaképpen 1848 nyaráig meghatározó elemét az 1. és 3. paragrafus érvényre juttatása képezte.³

A hadseregszervezés előtérbe kerülésével azonban a magyar törvényhozás megteremtette annak törvényi alapjait is, amely két szempontból is meghatározó fontosságú volt. Egyrészt ezzel demonstrálhatta a magyar politika a mögötte álló széles nemzeti összefogást, ami erőteljesen tágitotta mozgásterét az udvarral, illetve a birodalmi vezetéssel folytatott tárgyalások, alkudozások során. Másrészt a kormány a törvényesség felmutatásával tudta igazán hatékonyan igénybe venni a meglévő állami adminisztrációt rendelkezési végrehajtására. Ez utóbbi volt az egyik titka a hadseregszervezés sikerének, mert e nélkül aligha lehetett volna azt lebonyolítani a megfelelő gyorsasággal. A törvényesség biztosítása még a forradalommal nem szimpatizáló hivatalnokokat is tevékeny szolgálatban tudta tartani, s végeredményben a forradalom számára hasznosította szakértelmüket, tapasztalataikat.

Ennek a folyamatnak három szintje volt. Az első szintet maguk a törvények jelentették, amelyek bár nem voltak kifejezetten hadügyi törvények, de a fegyveres erőket érintették, s a kormányzat ezek paragrafusainak magyarázatával, időnként értelmezésük erőteljes kitérésével (ha tetszik, a „jogi kiskapu” kihasználásával) teremtett magának lehetőséget honvédő feladatainak hatékony ellátására. Erre legjobb példa a nemzetőrségről szóló 1848. évi XXII. törvénycikk, amelyet tényleges katonaillesítésre, tulajdonképpen rejtett újoncozásra tudtak felhasználni. Másodszor a szentesítésig el nem jutott, de az országgyűlés által törvényes módon elfogadott törvényjavaslatot kell megemlítenünk, amelyet a rendkívüli helyzetre hivatkozva uralkodói szentesítés hiányában is életbe léptetett a kormány az országgyűlés támogatására hivatkozva. Ez volt a voltaképpeni hadügyi törvény. Harmadrészt pedig országgyűlési határozatok felhatalmazták a kormányt a szükséges hadsereg szervezési rendelkezések végrehajtására, amelynek különösen azt követően nőtt meg a jelentősége, amikor elszállt a kompromisszumos megegyezés lehetősége.

*

Az áprilisi törvények közül az ország szolgálatába állítható, új típusú haderő szervezése vonatkozásában leginkább a nemzetőrségi törvény játszhatott szerepet. Olyannyira így volt ez, hogy a pozsonyi országgyűlésen több radikális gondolkozású politikus egyenesen a nemzetőrségben látta az új hadsereg megszervezésének a lehetőségét. Ennek ellenére végül a törvényalkotás vitái során a magyar nemzetőrség nem a nagy francia forradalom nemzetőrségének, hanem sokkal inkább az 1830-as júliusi forradalmat követően megszervezett francia nemzeti gárdának a mintájára kialakítandó fegyveres testületként öltött testet. Kos-

² Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai 1-2. köt. Szerk. Urbán Aladár. Budapest, 1999. 163–164. A törvényjavaslat visszavonásáról hírt adott a Budapesti Híradó 1848. március 25-i száma, a javaslat szövegét pedig a Nemzeti Újság tette közzé március 28-án.

³ Erről részletesen: Urbán Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest, 1986. 548–591.; Kedves Gyula: *Batthyány Lajos hadügyi politikája*. In: *Történelmünk korszakalkotója Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező*. A Budapesti Történeti Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum kiállítási katalógusa. Szerk. Basics Beatrix – B. Varga Judit. Budapest, é. n. [2007.] 34–37.

suth Lajos március 14-i felszólalásában az új honvédelmi rendszert még a felállítandó nemzetőrségre alapozta, de a beérkező szakmai javaslatok a következő napokban elbizonytalanították. Nyilvánvalóvá vált, hogy az állandó katonaságot nem lehet egyik napról a másikra helyettesíteni egy új fegyveres testülettel, s nem feltétlenül kell a katonaságban pusztán az uralkodói önkény kiszolgálóit látni. A végső szót a miniszterelnök mondta ki, amellyel a nemzetőrséget a belső rend fenntartására hivatott testületként javasolta meghatározni, s annak szervezését, majd irányítását a hadügyminisztertől függetlenül, saját hatáskörébe vonta.⁴

A nemzetőrség végleges formáját az 1848. évi XXII. törvénycikk szabta meg, amely egyértelművé tette, hogy az nem lesz a katonaság része, hanem a belbiztonság garantálására létrehozandó fegyveres testület. Kihirdetése le is zárta azt a rövid néhány hetes útkeresési időszakot, amikor a nemzetőrség még lehetséges alternatívaként szolgált a hadseregszervezés számára. A sarkalatos törvényeket megalkotó országgyűlés biztonságának szavatolására ugyanis Pozsonyban katonai feladatok ellátására is képes ideiglenes nemzetőrség alakult, amelynek 1293 fős állománya az ország majd minden megyéjét képviselte. Az alakulatot – feladata végeztével – a törvények szentesítése előtt oszlatták fel, amit maga a parancsnok, Zichy Ottó jelentett be április 8-án.⁵ A magyar forradalom sajátosan alakuló külső környezete folytán azonban mégis ez a nemzetőrségi törvény lett az új típusú magyar haderő szervezésének törvényes alapja.

Alig egy hónap elteltével ugyanis kiderült, hogy a katonaság irányításával, annak felügyeletével kapcsolatba hozható, meglévő törvények értelmezése erősen eltér a birodalmi és a magyar politika szemszögéből. Így a megbízható katonaság vélt vagy valós hiányától szorítva a Batthyány-kormány elhatározta, hogy a nemzetőrségi törvény kereteit felhasználva teremti meg saját katonaságát. Ez ugyan jelentősen eltért a törvényhozó szándékától, és megváltoztatta a törvény eredeti szellemiségét (mely szerint a katonaság a hatalom eszköze a külső támadás elhárítására, az állam védelmére, a nemzetőrség pedig a polgár eszköze a közrend és vagyonbiztonság saját erejéből, egyúttal saját szája íze szerinti szavatolására), de betű szerint nem mondott ellent magának a törvényszövegnek.

Hogyan tette ezt lehetővé az 1848. évi XXII. törvénycikk? A polgári forradalmak jellegzetes vívmányaként megszülető nemzetőrség Magyarországon elsősorban „a személyes és vagyonbátorság, a közcsend, a belbéke” biztosítására, vagyis rendvédelmi feladatokra jött létre, szervezését a helyi törvényhatóságokra bízták. A törvény nemzetőri szolgálatra kötelezett minden 20–50 év közötti, fél jobbágytelekkel vagy 200 forint értékű ingatlan vagyonnal, illetve ezek hiányában 100 forint tiszta jövedelemmel rendelkező férfit, ami mintegy 400 ezer főnyi fegyveres erőt kínált a kormány számára. Ennyi ember egyszerre történő kivonására a termelőmunkából – főként hosszabb időre – nem nyílt mód, mint ahogyan felfegyverzésére, felszerelésére sem. A belbiztonsági feladatok ellátása egyébként ezt nem is kívánta (őrszolgálatot, rendvédelmi feladatokat hiányos felszereléssel is el lehetett látni), a katonai alkalmazás azonban nagyon is! A legnagyobb problémát a nemzetőrök kiképzetlen-

⁴ Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 561–563. A folyamatot jól tükrözi *Szabad királyi Pozsony városában 1847-ik november 7-ikére rendeltetett magyar országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartott ülések naplója*. Pozsony, 1848. 393–410.

⁵ Urbán Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973. 19–20. Zichy Ottó gróf különben bőséges katona tapasztalattal rendelkezett, amit a császári-királyi hadsereg tíz éven át szolgáló tisztjeként szerzett meg. Az egykori főhadnagy így a későbbi nemzetőrszervezés egyik fontos alakja, majd a reguláris haderő kiváló irányítója lett, honvéd ezredesi rendfokozatig emelkedve.

sége, ebből fakadó fegyelmetlensége és rövid, 4–6 hetes szolgálati idejük jelentette. A kormány a kétségek ellenére is megkísérelte a nemzetőrség katonai felhasználását, a tábori alkalmazás során azonban kiderült erre való alkalmatlanságuk.⁶ Emellett túlságosan sokba került, hiszen a kiállító törvényhatóság területét elhagyva a nemzetőrség a katonasággal azonos zsoldot és ellátást kapott, annak ellenére, hogy csak kiegészítő feladatokra lehetett igénybe venni. Akkor hogyan lehetett felhasználni a nemzetőrségi törvényt hadseregszervezésre? Hogyan lehetett biztosítani a katonai igényeknek megfelelő tartós (több éves) állandó szolgálatot vállaló sok ezernyi embert úgy, hogy azok a forradalom számára megbízható testületet alkossanak? Ki kellett tágitani a törvény értelmezését, amihez két alapfogalmát – a kötelező szolgálat jellegét s a vagyoni cenzust – kellett újragondolni. A kormány hadügyi politikája számára a nemzetőri intézmény legnagyobb értékét az adta, hogy törvényes keretet biztosított az új típusú hadsereg megteremtéséhez, ami azonban csak a nevében volt nemzetőr, az is csak a kezdeti időszakban. A rövidesen megjelenő honvéd elnevezés⁷ ugyan gyakorlati megfontolásból született, de tökéletesen jelzi, hogy jellegében, tartalmában is teljesen más, a nemzetőrségtől elvi alapon is eltérő fegyveres erőről van szó.

A nemzetőri szolgálatra vonatkozó kötelező jelleg módosítása volt az egyik feladat. Mivel hadügyi, különösen pedig katonaillesítési törvény hiányában nem lehetett katonai szolgálatra kötelezni senkit, önkéntességről lehetett csak szó. Az még bele is fért a törvénybe, hogy a nemzetőri szolgálatra kötelezettek között önkéntesek nagyobb terheket is vállalva katonai feladatkör ellátására alkalmas testület tagjai lesznek, de az igencsak kérdéses volt, hogy akad-e közöttük elegendő önkéntes. Nyilvánvaló volt, hogy ezerszámra nem lesz jelentkező, hiszen az újoncok tapasztalatai szerint már egy évszázada a vagyontalanok és a szegény sorsú földművesek adták a katonatömegeket. Ők viszont nem lehettek nemzetőrök a vagyoni cenzus korlátai miatt. Az 1848. évi XXII. törvénycikknek azonban volt egy megengedő passzusa, amit fel lehetett használni a probléma megoldására, így második feladatként teljesült a cenzus kiiktatása. A 3. § ugyanis kimondta, hogy a szervezést lebonyolító helyi hatóságok „a nemzetőrségbe még más oly honpolgárokat is besorozhatnak, kiket az alkotmányos rend fentartásában érdekelteknek, s e kitüntetésre méltóknak ítélnék”.

Ez jelentette azt a jogi kiskaput, amely lehetővé tette a nemzetőrség törvényi keretein belül a katonaság mintájára életrehívott honvédség megszervezését. Így vált a nemzetőrség felügyeletére létrehozott Országos Nemzetőrségi Haditanács a hadseregteremtés legfontosabb szervévé.⁸

Ez a tény jelezte teljes valóságában, hogy voltaképpen hadseregszervezésről van szó, amely gyors ütemű, kreatív megoldásokat előtérbe helyező módon zajlik. Mert a törvény illetén kitégítést értelmezése csak az elvi lehetőséget nyitotta meg, az eredmény a végrehajtáson múlt. Ebből a szempontból nagyon szerencsés volt, hogy a nemzetőrséget közvetlenül a miniszterelnök irányítása alá helyezték, így annak központi szerve, az Országos Nemzetőrségi Haditanács egy idő után sokkal inkább a hadseregszervezéssel foglalkozott, jócs-

⁶ A problémát részletesen megvilágítja Urbán: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*, 143–176.

⁷ A júliusban általánossá váló „honvéd” megnevezést az új katonaságra alkalmazva nyomtatásban először május 23-án láthatta a közvélemény Kossuthnak a kamatos kincstári utalványok jegyzésére vonatkozó felhívásában, mely utalványok a honvédség felállításának költségeihez járultak hozzá. Batthyány már május 18-án használta az új kifejezést a toborzásra vonatkozó két utasításában is. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 549–550.

⁸ A törvényre 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikkek. Pozsony, 1848. 65. Magát a folyamatot részletesen bemutatja Urbán: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*, 226–231.

kán túllépve nemzetőri szerepkörén. A gyorsaságra jellemző, hogy a minisztertanács első pesti ülése április 15-én bízta Batthyányra a nemzetőrség szervezését, aki azonnal elkezdte az erre szolgáló hivatali apparátus kiépítését Korponay János gránátos főhadnagy maga mellé rendelésével.⁹ Április 20-án már működőképesen állt az Országos Nemzetőrségi Haditanács, s másnap szétküldték a törvényhatóságok számára a rendeletet a nemzetőrségi törvény végrehajtásának elkezdésére, a nemzetőrség tagjainak lakhelyek szerint történő összehívására. Május első dekádjában elkészült a leendő honvéd zászlóalj (ekkor mint „rendes nemzetőrségi részleg”) tervezete, 15-én báró Baldacci Manó ezredes személyében új vezető került a haditanács élére, kifejezetten a honvédtoborzás lebonyolításának elsődleges feladatával, s másnap éjjelre elkészültek a toborzó plakátok.¹⁰ Egyetlen hónap leforgása alatt képesek voltak az új haderő megteremtésének előkészítő munkálatait elvégezni! S mindezt olyan alaposítással, hogy az ezt követő hatodik héten már sor kerülhetett az első 2 zászlóalj eskütételére, illetve 3 zászlóalj hadművelési területre indítására.

A forradalmakban született haderők döntő többségétől eltérően Magyarországon professzionális hadseregszervező munka folyt, s az Országos Nemzetőrségi Haditanács csekély létszámával is képes volt lefedni szinte a teljes szervezési területet. A július elejére kialakult szervezeti struktúrája egyébként teljesen világossá tette, hogy nevével ellentétben nem csak a nemzetőrség ügyeivel foglalkozik. A gyalogsági és lovassági osztály után tüzérségi osztályt is szerveztek, bár a nemzetőrségi törvény csak a két alap fegyvernem megszervezéséről rendelkezett, s a spontán szerveződés során megalakult egy-két tüzércsapat sem indokolta létrehozását. Annál inkább a honvédség szervezése, amelynek során már egy tüzérutegét is felállítottak, kifejezetten arra a feladatra, hogy ez legyen a későbbiek során fejlesztendő fegyvernem alapja. A fejlesztés szándékát világosan jelzi már május végén a leendő honvédséghez tervezett lovak nagy száma, amelyet csak 3-4 üteg felállítása indokolhatott.¹¹ A tüzérség szervezése viszont már sehogyan sem fért bele a nemzetőrségi törvény mégoly kitégített értelmezésébe sem. Pontosán jelzi, hogy a kritikusai által gyengének, megalkuvásra hajlónak titulált miniszterelnök a végső határig elment a magyar honvédelem megteremtésében, amíg csak elmehetett a Béccsel történő szakítás kiprovokálása nélkül. A fegyvernemi osztályokon kívül gazdasági, fegyelmi és politikai osztály biztosította a hadseregszervezés reguláris alapokra helyezését, s kezdetben ide tartozott a fegyverbeszerzés ügye is. Az egyes területek munkáját kitűnő képességű, jól kiválasztott tiszték irányították, koordinálták. A hivatal hatásköre kiterjedt a honvédség toborzására, felszerelésére, felfegyverzésére, kiképzésére és táborkba indítására. Előkészítette a tisztikinevezéseket, majd előléptetéseket, és fegyelmi jogkörrel is rendelkezett. A nemzetőrség központi irányításából katonai vonatkozású feladatai a nemzetőri mozgósítás megszervezése és a táborigazgatásra ki-rendelt nemzetőr alakulatok ellátása volt, majd pedig az önkéntes nemzetőrség szervezése, kiképzése, felfegyverzése és hadszíntérre indításának előkészítése vált 1848 augusztusában és szeptemberében. Az egyre nagyobb hatáskörrel rendelkező hivatal Batthyáynak azt a

⁹ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) General-Kommando Präsidiale 1848: 273. Batthyány tekintélyét jelzi, hogy a kormány rendeleteinek szabotálásában élenjáró budai főhadparancsnok, Ignaz Lederer lovassági tábornok Korponay áthelyezését haladék nélkül teljesítette, míg a kormányt képviselő Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány öt nappal korábbi hasonló kezdeményezését válasza sem méltatta. Korponay a későbbiekben a magyar hadügyi vezetés kulcspozíciójába kerülve honvéd ezredesként a hadügyminisztérium elnöki osztályát vezette.

¹⁰ A haditanács működését hírül adja: Pesti Hírlap 8. évf. (1848.) 38. sz. (április 23.) és 39. sz. (április 26.); a tervezetre Urbán Aladár: *Sztankó Soma tervezete az 1848-as honvédség felállítására*. Hadtörténelmi Közlemények, 33. évf. (1986) 3. sz. 525–540.

¹¹ Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 587.

szándékát tükrözte, hogy ha fel kell adni a megbékélés érdekében a magyar hadügyminisztériumot, ne maradjon irányító szerv nélkül a kormány önállóságát biztosító magyar fegyveres erő. Az Országos Nemzetőrségi Haditanács életrevalóságát bizonyítja, hogy az őrsi hadseregszervezés központi szerve lett, majd pedig amikor sor került a hadügyminisztériummal történő összevonásra, osztályai szervesen illeszkedtek be a minisztérium rendszerébe, vezetői pedig minisztériumi osztályok élére kerültek.¹²

Az eddigiekben nem esett szó a hadügyminisztérium szerepéről, miután 1848 első felében még nem a hadseregszervezés volt az elsőrendű feladata. Batthyány Lajos miniszterelnökségének teljes időszaka alatt alapelvnek tekintette, hogy a sorkatonaság, vagyis a császári-királyi hadsereg Magyarországon lévő alakulatainak ügyeivel a hadügyminisztérium, míg a nemzetőrség és a honvédek ügyeivel az Országos Nemzetőrségi Haditanács, a miniszterelnök közvetlen irányításával működő szerv foglalkozzon. Minden esetben a leghatározottabban járt el, ha úgy vélte, hogy a hadügyminisztérium nemzetőrségi vagy honvéd ügybe ártotta magát. Mészáros Lázár hadügyminisztert rendre utasító levelében leszögezte: „...azon elv szigorúan megtartandó, miszerint a nemzetőrség a hadseregtől egészen elkülönözött területet képezvén maga saját előljárósága által kormányoztassék.” A hadügyminisztériumnak az ekkor a magyar hadügyi politika alapját képező sorkatonasággal kellett foglalkozni.¹³

A kormány hadügyi politikájának a kulcsát az ország katonasága feletti hatáskörének elismertetése jelentette – az áprilisi törvények szellemében. Ez ismét az áprilisi törvények értelmezésének a kiszélesítését hozta magával, ami azonban már komolyabb – végül is feloldhatatlan – nézetkülönbséghez vezetett a birodalmi vezetéssel.

A probléma alapját a birodalom egységét szolgáló császári-királyi hadsereg sajátos helyzete képezte, amelynek egyfelől – az uralkodó ház, illetve a birodalmi vezetés részéről – az oszthatatlanságát, másfelől – a magyar kormány, illetve a közvélemény részéről – a kiállító ország katonasága feletti ellenőrzésének alkotmányos jogát hangsúlyozták. Elvi megoldásként kínálkozott, hogy a Magyarország által kiállított katonaság felett diszponálhasson a magyar kormány, miután a Habsburg-birodalom állandó hadseregének kialakulása óta alkotmányjogi alapon megkülönböztették a Magyar Királyság és a többi tartomány által kiállított alakulatokat.¹⁴ Gyakorlati problémaként jelentkezett viszont a hadsereg elhelyezésének sajátos módja.

¹² Kedves Gyula: *Az új típusú haderő szervezésének vezetői (Batthyány miniszterelnök katonai tanácsadói 1848-ban)*. Kisebbségkutatás, 16. évf. (2007) 3. sz. 470–476. A sarokba szorított birodalmi vezetés a meghirdetetlen sorkatonaság mintájára szervezett honvédség toborzását végül mint a szerb felkelés elleni véderő megteremtését vette tudomásul június 12-én, hangsúlyozva annak egyszeri, csak a kényszerítő körülmények szorításában engedélyezett jellegét. Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 579.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) H75 (Hadügyminisztérium, beadványok) 1848: 2070. A levélben a miniszterelnök leszögezi, hogy nemzetőr és honvéd szervezési ügyekben az Országos Nemzetőrségi Haditanács elnöke mint a helyettese intézkedhet. Nyomatékkal a hatáskörökre vonatkozó körrendeletet is kiadott, amit a hivatalos lap többször is közzétett. Közlöny, 1. évf. (1848) 20. sz. (június 29.)

¹⁴ Az állandó katonaság tartásáról rendelkező 1715. évi VIII. és LIX. törvénycikk megalkotása óta a birodalmi haderő úgynevezett magyar ezredeit a magyar országgyűlés megajánlásai tartották fenn, s megkülönböztették a többi alakulattól. Kezdetben a vezényleti nyelv is magyar volt, a 18. század második felétől a különbség az ezredek szerkezetének csekély, kiegészítésüknek már jelentősebb eltérésében jelentkezett, amit az egyenruha magyaros jegyei is tükröztek. Az ezredek elhelyezésére: *Militär-Schematismus des oesterreichischen Kaiserthumes*. Wien, 1848. A Magyarországon lévő

A birodalom vezetése a katonaság állomásoztatására vonatkozóan alapelvnek tekintette, hogy az alakulatokat a kiállító tartományokon, országokon kívül helyezze el, lehetőleg olyan nyelvi közegbe, ahol a legénység és a lakosság nem értik egymást. Így a rendfenntartó feladatokra is igénybe vett katonaság nehezebben tudott szót érteni az esetlegesen meggyőzésükkel próbálkozó helyiakkal. A magyar katonaság túlnyomó része így az ország határain kívül, elsősorban Itáliában, kisebb számban Galíciában, legkisebb arányban cseh, morva és osztrák tartományokban teljesített szolgálatot. Magyarországon főként szláv, kisebb részt olasz legénységű alakulatok állomásoztak. Ezen az alakulatok kicserélésével lehetett volna változtatni. A magyar katonaság „hazahozatala” különben is a magyar közvélemény egyik legerőteljesebb követelése volt, ezáltal a kormány hadügyi politikájának is egyik sarkpontja lett. Észak-Itáliában azonban hadiállapot volt, így a birodalom fegyveres erejének szerves részeként ott lévő magyar ezredek harcban álltak a Szárd-Piemonti Királyság csapataival és a helyi felkelőkkel. De a galíciai forrongások és a bizonytalan csehországi helyzet sem kedvezett a magyar kormány azon szándékának, hogy megszerezze a rendelkezést ottani csapatai felett, mert a magyar törekvéseket könnyen a birodalom biztonságának a veszélyeztetésékként értékelhették, hiába is hivatkoztak Magyarország veszélyeztetettségére. Ez utóbbi elhárítására felhasználható volt az országban lévő katonaság. Ugyanakkor az udvar, sőt a bécsi forradalom után megalakult osztrák kormány is úgy vélte, hogy a magyar kormány rendelkezési joga nem terjedhet ki a Magyarországon kívül eső tartományok által felállított alakulatokra, még ha azok magyar területen állomásoznak is. Ebben a helyzetben elsődlegesen a magyar ezredek hazavezényeltetése, másodlagosan az itt lévő katonaság magyar kormány alá rendelése lett a magyar politika célja.

Az elsődleges cél megvalósítására az áprilisi törvények közül az 1848. évi III. törvény-cikket lehetett felhasználni, amelynek 8. §-a kimondta, hogy a továbbiakban miniszteri ellenjegyzés mellett lehet „a magyar hadseregnek az ország határain kívüli alkalmazását, nemkülönbön katonai hivatalokra kinevezéseket” eszközölni. Ez teljesen egyértelmű volt, csupán a végrehajtása ütközött nehézségekbe, hiszen a magyar katonaság nagyobbik része idegenben állomásozott, s a törvény a hazahozatalról nem rendelkezett.¹⁵ Csupán hivatkozási alapnak volt jó azon érvelésnél, hogy magyar hozzájárulás nélkül kerültek idegen tartományba a katonák, ezért kívánatos a hazahozataluk, ami viszont a fentiekben említett birodalmi biztonsági érdekekkel ütközött. Batthyány egyik legelső miniszterelnöki intézkedései között szerepelt a nádort arra kérni, hogy „15–20 000 katonának behúzása iránt a szükséges rendelkezéseket sietve megtenni méltóztatnék”. Az eredmény roppant szerény volt, a király személye körüli miniszter április 22-én jelentette a kormányfőnek, hogy rövidesen négy huszárszázad hazaküldésére kerül sor Galíciából. Ez legfeljebb 700–800 embert jelentett, ezért a minisztertanács április 24-én erélyesebb fellépésre utasította Esterházy Pál herceget. Az osztrák hadügyminiszter, Peter Zanini altábornagy azonban eme jelképes gesztussal letudni vélte a magyar ezredek hazabocsátását. Batthyány miniszterelnökként folytatott első bécsi tárgyalásai során, május 2–11. között igyekezett engedményeket kicsikarni, mely a magyar katonaság hazavezényelése ügyében csak részeredményeket hozott; szóbeli ígéret formájában kilátásba helyezték három további ezred hazaküldését.¹⁶ A meg-

katonaságra: Urbán Aladár: *A magyarországi osztrák hadseregvezet és a hazánkban állomásozó katonaság 1848 áprilisában*. Hadtörténelmi Közlemények, 10. évf. (1963) 2. sz. 145–169.

¹⁵ 1847/8-ik évi országgyűlési törvényzettek, 11.

¹⁶ MNL OL H2 (Miniszterelnök, elnöki iratok) 1848: 69.; Batthyány március 23-i kérése és következményei. *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 163., 343., 372., 400.

valósítás a május 23-án végre hivatalába lépő Mészáros Lázár vezetésével kiépülő hadügy-minisztériumra várt, de a miniszterelnök által kért létszámnak nem volt realitása. A magyar gyalogság idegenben lévő 23 zászlóaljából 9 Itáliában tartózkodott, további 6 pedig ebben az időben érkezett oda vagy kapott oda szóló menetparancsot. A huszárezredekéből 8 állomásozott külhoni tartományban, ebből 2 Itáliában. Tehát csak 8 zászlóalj és 6 huszárezred hazarendeléséről lehetett tárgyalni, amelyek ugyan elérték volna a kívánt létszámot, de komolyan számolni ennek legfeljebb a felével lehetett a császári hadvezetés birodalmi biztonsági érdekekre való folyamatos hivatkozása miatt.

Június közepén a 60. (Wasa) sorgyalozredet Bécsből, a hónap végén a 9. (Miklós) huszárezredet Morvaországból hazaengedték. A csehországi főhadparancsnok, Alfred zu Windisch-Grätz altábornagy azonban a prágai szláv kongresszus miatti biztonsági kockázatra hivatkozva megakadályozta a 12. (Nádor) huszárezred hazavezénylését, így csak július elején ért Magyarországra a helyette Galíciából felajánlott 6. (Württemberg) huszárezred. Mészáros Lázár és az új bécsi hadügyminiszter, gróf Theodor Baillet de Latour tábornagyközötti hosszú tárgyalások után végre augusztus 20-án megszületett az uralkodói rendelet, amely a „Magyarországon tanyázó, nem a magyar koronához tartozó ezredeket a többi örökös tartományokban elhelyezett magyar ezredekkel váltsa fel, egyedüli kivétellel azon ezredeknek, melyek jelenleg még Olaszországban az ellenség előtt állanak”. Ennek nyomán került sor Bécsből a 4. (Sándor) huszárezred és Lembergől a 34. (Porosz herceg) sorgyalozred hazaindítására. A huszároknak azonban csak három osztálya érkezett a hónap végéig Magyarországra, a többiek október elején Grazból már engedély nélkül tértek haza. Szeptember közepén Galíciából Magyarországra indították a 31. (Leiningen) sorgyalozredet is, de ebben már nem volt sok köszönet, mert az október elején Aradra érkezett, többségében erdélyi román és szász legénységű alakulatot parancsnoka szembefordította a kibontakozó szabadságharcra.¹⁷ A magyar katonaság hazahozatala tehát csak fél sikert – ha pedig a szabadságharc szolgálatába állításukat tekintjük, még annyit sem – hozott, amire a magyar kormány számított is, így május elejétől Batthyány mindent elkövetett a másodlagos cél, az országban állomásozó minden katonaság feletti rendelkezés megszerzésére. Hogy mekkora jelentőséggel bírt a dolog, az alábbi számvetés mutatja.¹⁸

Magyarországon lévő sorgyalogságból magyar 27 zászlóalj – idegen 14 zászlóalj
lovasságból magyar 26 század – idegen 82 század

Összes magyar sorgyalogság 50 zászlóalj – országban lévő sorgyalogság 41 zászlóalj
lovasság 96 század – országban lévő lovasság 108 század

¹⁷ Az uralkodói rendelkezés nyilvánosságra hozása: Közlöny, 1. évf. (1848) 79. sz. (augusztus 27.)

¹⁸ Itt nem létszámokat hasonlítunk össze, amelyek egyébként is bizonytalanok és folyamatosan változtak, hanem a hadsereg harcra vethető alapegységeinek a számát, ami a háborúra készülés időszakájában egzaktabban kifejezi az erőviszonyokat. Persze ezt sem lehet abszolút értékűnek tekinteni, hiszen nem mindegy, hogy az adott zászlóalj 250 fővel (a Pesten állomásozó Turszky-sorgyalogság) vagy hadilétszámmra feltöltve, 1200 fővel (ugyanott a Zanini-sorgyalogság) alkalmazható. Az említettek szélsőséges adatok, ebben az időben nagyobb különbség csak a III. zászlóaljak 800 fő körüli és az I-II. zászlóaljak 1000–1100 főnyi állománya között mutatható ki. A lovasságnál ezért a századokat hasonlítjuk össze, mert azok létszámában nem volt nagyobb eltérés a különféle csapatnemek között. Az összeállítást Urbán: *A magyarországi osztrák hadszervezet*, valamint a *Militär-Schematismus* 1848 alapján a császári-királyi hadsereg 1848. májusi diszlokációjának adataival kiegészítve végeztük.

A magyarországi sorkatonaság kormány alá rendelésének törvényes alapját a magyar fél az 1848. évi III. törvénycikk 6. §-ában látta, amely a végrehajtó hatalom gyakorlásáról intézkedett „mindazon tárgyakban, melyek eddig a m. k. udvari kancelláriának, a k. helytartó tanácsnak, s a k. kincstárnak, ide értvén a bányászatot is, köréhez tartoztak, vagy azokhoz tartozniok kellett volna, s általában minden polgári, egyházi *katonai és általában minden honvédelmi tárgyakban* Ő Felsége a végrehajtóhatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni”.¹⁹ (Kiem. K. Gy.) Ez már kevésbé volt egyértelmű. A hadügyek ugyanis a főhadparancsnokságok intézkedési köréhez tartoztak, s a birodalmi vezetés arra hivatkozott, hogy ezek említésre sem kerültek a törvényben, így a hadügyek sem kerülhetnek ki felügyeletükből. A magyar érvelés szerint világosan megjelölte a törvény szövege (lásd a kiemelést) a kormány hadügyekre is kiterjedő hatáskörét. Az értelmezés körüli huzavonát Batthyány határozott rendeletekkel igyekezett megszüntetni április 17-én, majd május 1-jén. Május eleji bécsi tárgyalásain pedig olyan uralkodói kéziratot csikart ki, amely kifejezetten alárendelte a magyarországi főhadparancsnokságokat a magyar kormánynak. A nádor azonban ennek némileg ellentmondó kéziratot kapott, így végül is a főhadparancsnokok személyén múlt az engedelmesség.

A bonyolult folyamat végeredményeként megállapítható, hogy a törvény magyar értelmezését az idegen alakulatok csak addig fogadták el, míg a birodalmi érdekek védelmének jelszavával báró Josip Jellačić horvát bán (katonaként a magyar kormány alárendeltségébe utalt egyik főhadparancsnok) hadserege élén be nem tört Magyarországra, szembefordítva ezzel a parancsnoksága alá rendelt császári-királyi csapatokat a magyar kormány irányítását elfogadó császári-királyi alakulatokkal. Persze ebben a vonatkozásban sem egyértelmű a kép, mert az úgynevezett magyar sorgyalogságból is szembefordult jó néhány zömében horvát, szerb vagy román és szász legénységű alakulat, míg az idegen ezredek közül a szabadságharcot támogatta három olasz legénységű alakulat is. Mindazonáltal a III. törvénycikk alkalmazásával legkevesebb 30 ezer főnyi hivatásos katonaságot lehetett a szerveződő magyar hadsereg számára biztosítani. Az a tény pedig, hogy döntő többségük azonnal harcra vethető, intakt alakulatban tevékenykedett, még számuknál is nagyobb jelentőséggel bírt a háború elején történő magyar helytállás tükrében. Érdemes itt is számvetést készíteni.

A magyar sorgyalogság 27 itthoni zászlóaljából a honvédsereg részévé vált	17 (63%)
6 hazahozott zászlóaljából	4 (66%)
Az összes magyar sorgyalogság 50 zászlóaljából a honvédsereg részévé vált	33 (66%)
Az összes magyar lovasság 96 századából a honvédsereg részévé vált	64 (66%)
Az országban lévő összes sorgyalogsághoz (41 zászlóalj) arányítva a honvédsereg részévé vált 24 zászlóalj	(58%)
Az országban lévő összes lovassághoz (108 század) arányítva a honvédsereg részévé vált 65 század	(60%)

A hiányzó hadügyi törvény pótlása az új, már a népképviselőlet alapján működő országgyűlésre várt. A kormány ezt a legfontosabb feladatok közé sorolta, s már az országgyűlés megnyitását követő napokban napirendre került a téma Kossuth Lajos legendás megajánlásaival. Gyakorlatilag ez alapozta meg magát a törvényt azzal, hogy 200 ezer katonai állítását és a tartásukhoz szükséges 40 millió forint hitel megajánlását egyhangúlag,

¹⁹ 1847/8-ik évi országgyűlési törvénycikk, 10–11.

dörgő lelkesedéssel fogadta el az országgyűlés.²⁰ A törvényjavaslat megalkotása azonban már nem ment ilyen nagy egyetértéssel.

A törvény maga tulajdonképpen katonaaállítás törvény volt, amely a régóta esedékes újoncozás módját állapította meg, s addig nem látott részletességgel szabályozta. Ez a részletes szabályozás tette lehetővé a magyar hadügy alapjainak megállapítását. A kialakuló vita során a legfontosabb kérdés az lett, hogy az újoncok a hagyományos hadügyi szerkezetet vagy egy újabb, az önálló magyar haderő irányába mutató fejlesztést erősítsenek. A törvényjavaslatot előterjesztő hadügyminiszter abból indult ki, hogy a nyár elejére kialakult struktúra szerint a véderő a Magyarországot is szolgáló császári-királyi hadseregből (azon belül a magyar katonaságból) és az azt kiegészítő honvédségből és nemzetőrségből áll, ami volta-képpen nem is tartozik a hadügyminisztérium alá. Így az újoncokat a császári-királyi hadsereg magyar ezredei kiegészítésére és újabb ezredek felállítására kívánta alkalmazni. A baloldali ellenzék azonban a közvélemény jelentős részének támogatásával a megelőző hónapok kedvezőtlen tapasztalataira hivatkozva tiltakozott ez ellen, és követelte önálló magyar haderő megteremtését. Hivatkozási alapként a honvédséget tekintették, s azzal érveltek, létezik már „magyar lábba állított” katonaság, azt kell fejleszteni.

Bonyolította a helyzetet, hogy a kormány sem volt egy véleményen a kérdésben, a többség nem értett egyet az előterjesztéssel. Kossuth pedig egyértelműen elvi alapként tekintette az ország teljes fegyveres erejének – tehát a császári-királyi hadsereg magyar ezredeinek is – a „magyar önálló lábba” történő állítását. A július 21-én benyújtott javaslat felett vitázó minisztertanácsban leszögezte: „A magyar seregeknek magyar vezénylet, magyar színek kellenek”, ami egyértelművé tette, hogy nem enged az önálló magyar hadsereg megteremtéséből, s ebben a kérdésben osztja az ellenzék álláspontját.²¹ Maga a miniszterelnök sem támogatta minisztere előterjesztésének azt a passzusát, amely az azonnal kiállítandó 40 000 gyalogos és 4300 lovas újonccal a császári-királyi hadsereg régi alakulatait kívánta kiegészíteni. A benyújtott módosításoktól remélte a tervezet olyan mértékű átalakítását, ami már megszerezheti az országgyűlés többségének támogatását.

A módosításokat megfogalmazó országgyűlési bizottság ügyes kompromisszumokat munkált ki. Nem vetette el teljesen a régi sorkatonaság kiegészítését, de csak a magyar soryalozezredek III. zászlóaljainak hadi létszámra emeléséhez járult hozzá. Ehhez a tervezett újonclétszám kisebbik fele is elegendő volt, így többségükből – a császári-királyi hadseregen belül – olyan új ezredek felállítását kívánta, amelyekben „az ügyvezetési és vezényleti nyelv, továbbá zászló, ruha és jel magyar leend”. Kossuth azonban továbbra is ragaszkodott a teljes önállóság baloldal által követelt eszméjéhez. Batthyány pedig abban reménykedett, hogy a frankfurti parlament össznémet haderő kiépítésére irányuló törekvése kész helyzet elé állítja az udvart, ami elhárítja az önálló magyar hadsereg megteremtése elleni tiltakozását Bécsben. Így a katonaaállítás törvényjavaslat országgyűlési vitáját augusztusra halasztották.²²

²⁰ Közlöny, 1. évf. (1848) 33. sz. (júl.12); Oltványi Ambrus (szerk.): *Széchenyi István Napló*. Budapest, 1982. 1281. A teljes támogatottságot mi sem jellemzi jobban, hogy az ellenzék vezére, Nyáry Pál volt az első helyeslő közbeszóló, kiváltva ezzel a képviselők egyöntetű, dörgő „Megadjuk!” szavazatát. A politikai tét nagyságát jelzi, hogy a mesteri szónok Kossuth nyelvbotlást követett el, Széchenyi szerint „elszólja magát kétszáz millió (ezer helyett) katonát mond”.

²¹ Széchenyi: *Napló*, 1293. A tervezetet támogató Széchenyi teljesen megbotránkozva jegyezte a történetek leírása mellé: „Kipattan a szeg a zsákból.”

²² Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 531–539. A „Törvénycikk az ország védelmére szükséges katonai erőnek kiállításáról” címet viselő eredeti törvényjavaslatra Közlöny 1. évf. (1848) 70. sz. (augusztus 18.)

A törvényjavaslat végleges formája az augusztus 16–23. között lezajló országgyűlési vita során alakult ki. Ennek leglényegesebb momentuma Kossuth álláspontjának megváltozása volt. Augusztus 15-én még arról nyilatkozott, hogy az újoncokból kizárólag új honvéd zászlóaljakat kell alakítani, az augusztus 19-i vitanapon már a házbizottság javaslata mellett szólalt fel, a baloldali ellenzék nagy megrökönyödésére. Ugyanakkor Mészáros hadügyminisztert is kompromisszumra kérte, s „a hozzá meg azon áldozatot, mely áldozattal a haza megmentőjévé válik” szavaknak nem lehetett ellentmondani. A kormány egységének helyreállítása meghozta az országgyűlés többségének támogatását is, de a parázs hangulat még éles összejöttközéseket idézett elő a becikkelyezés vitájában, ami Patay József és Széchenyi István között pisztoly párbajig fajult.²³ A részletes vita során Mészáros még elérte, hogy további 8000 újonc kerüljön a császári-királyi seregredekhez, mivel mind a 15 gyalogrezdredre terveztek egy-egy tartalék osztályt, s a 12 huszárezdredre egy-egy tartalék századot. Így végül nagyjából fele-fele arányban oszlott meg a honvédekhez és a sorkatonasághoz szánt újonclétszám. A lényeg azonban nem változott. A magyar országgyűlés megtalálta a módját annak, hogy az általa megajánlott katonaság ne idegen érdeket szolgáljon, ami voltaképpen az ellenzék követelésének az alapját képezte, és a közvélemény önálló magyar katonaság iránti igényét táplálta.²⁴ Ugyanakkor arra is esélyt teremtett, hogy az uralkodó is elfogadja a törvényjavaslatot, s szentesítésével törvényerőre emelje. A törvény nem egyszerűen megfelelt az „adományt” a kompromisszum jegyében, de úgy adott, hogy lényegében minden megmaradt csorbítatlanul. A birodalmi hadvezetés a csapatok elhelyezésénél ugyanis alapelvének tekintette, hogy a sorsyálogezredék III. zászlóaljai a kiállító tartományban, ott is lehetőleg a hadkiegészítő kerület székhelye környékén települjenek.²⁵ 1848-ban itthon is állomásozott valamennyi magyar sorsyálogezred III. zászlóalja, s miután elvezénylésükhöz az 1848. évi III. törvény 8. §-a szerint magyar miniszteri ellenjegyzés volt szükséges, még a háborús helyzetre való hivatkozással sem lehetett volna az új törvény által megajánlott újoncokat az ország érdekei ellen felhasználni.

A képviselőházban elfogadott törvényjavaslatot augusztus 26-án küldték át a felsőház elnökének, s az országgyűlés másik kamarája azt megtárgyalva harmadnapra szintén elfogadta. Már csak az uralkodói szentesítés volt hátra, a birodalmi politika megváltozása miatt erre azonban nem került sor. Pedig a magyar fél ezt alapvető fontosságúnak tartotta, amit az is mutat, hogy a felsőházi megerősítést követően azonnal, gyorsfutárral küldték azt a

²³ Széchenyi: *Napló*, 1308–1313. Az augusztus 22-i összeszólalkozást követő párbajra másnap délután került sor Pestszentlőrincen, ahol a lehiggadt felek szándékosan félre lőttek.

²⁴ *Közlöny*, 1. évf. (1848) 73. sz. (augusztus 21.) Irányi Dániel felszólalásában ezt így fejtette ki: „A kérdés, mit pénzügyminister úr igen helyesen méltóztatott megjegyezni, korántsem az, akarunk-e magyar hadsereget vagy sem? Ez axioma, ez kérdésen kívül áll.” Kállay Ödön pedig nyíltan ki mondta, hogy tisztjeik miatt nem lehet megbízni a régi alakulatokban, mert „köteleztettek az osztrák eskünél fogva a parancsot teljesíteni, és akik ha parancs jön ellenünk hozhatják a táborát és akkor a magyar sereggel lesz ütközete a nemzetnek”.

²⁵ Ennek gyakorlati jelentősége volt, itt folyt ugyanis a toborzott újoncok felszerelése, alapkiképzése. Újoncozás (mai szóval sorozás) alkalmával az egyszerre nagy tömegben érkező rekruták keretalkulátát adták ezek a zászlóaljak. Legénységük őrizte az ezredek raktárait, biztosította a nevelőintézetek állományát, kísérte az ezredtörzshöz és a többi zászlóaljhoz irányított szállítmányokat. Ettől az elvtől csak különleges esetben és háborúban tértek el, békeidőben amolyan tartalékalakulatnak számítottak. Emiatt a magyar ezredeknel létszámuk kisebb is volt, gyakran csak 4 századból álltak az előírt 6 helyett.

Bécsben kompromisszum lehetőségét kereső Batthyány után.²⁶ Az udvar azonban húzta az időt, a bécsi kormány pedig kifejezetten ellenségesen viselkedett. Szeptember 3-án Batthyány a nádorhoz írott levelében már nem bízott a törvény szentesítésében.²⁷ Szeptember 6-án az országgyűlés 100 tagú küldöttsége érkezett Bécsbe, hogy Magyarországra hívja az uralkodót. Megalázó huzavona után juthattak csak az uralkodó elé, ahol Pázmány Dénes képviselőházi elnök ismételten kérte a törvény szentesítését, de eredménye ennek sem volt.²⁸

1848. szeptember 11-én Jellačić csapatai átkeltek a Dráván, s elkezdték a Magyarország elleni hadműveletüket. A magyar forradalom éppen ezekben a napokban élte legmélyebb válságát. A törvényességhez ragaszkodó magyar kormány a bécsi elutasító magatartás láttán a bizalomvesztés miatt lemondott. Az országgyűlés igazi forradalmi lépésre kényszerült, s a képviselőház esti ülésén sorsdöntő határozatot hozott. Kossuth Lajos előterjesztésére elfogadta, hogy a legsürgősebb ügyekben a ház határozatai alapján járjanak el. A legsürgősebb pedig a hazához hú katonaság biztosítása, ezért az országgyűlésben már elfogadott erre vonatkozó törvény végrehajtását rendeljék el. A helyzetre jellemző, hogy a döntést azonnal tudatták István nádorral, aki királyi helytartóként az uralkodói hatalom képviselője volt az országban. Ezt azonban az elnöklő Pázmány Dénes vitát összefoglaló megállapítása szerint úgy közölték a nádorral, mint „olyan határozatát a háznak, mely mint factum már áll”. Kossuth az általános elv elfogadtatásán túl konkrét lépésekre is javaslatot tett, amelyek mindegyikét azonnali egyhangú támogatással megszavazta a képviselőház. Ezek között a legfontosabb az a határozat volt, amely az őszi hadseregszervezés törvényes alapját képezte. A katonállítási törvényjavaslatban rögzítettek szerint kell elkezdeni az újoncozást azzal az eltéréssel, hogy a törvényhatóságok toborzással (tehát önkéntes jelentkezőkből) kezdjék meg az újoncozást. (Ez nyitva hagyja még a kaput az udvarral kötendő kompromisszum előtt, mintegy utólagos jóváhagyás reményében történik a katonállítást.) Azonban ha a kitűzött határnapig nem sikerül az illető törvényhatóság területén biztosítani a kellő létszámot, el kell kezdeni a 19, majd a 20 éves korosztályoknál a kötelező újoncozást (modern értelemben a sorozást). A következő határozat már eltért a törvényjavaslattól, mert egyértelműen a „magyar lábra állítás” mellett döntött, s a honvédek közé sorolta teljes létszámban az újoncokat: „Az eként kiállítandó hadsereg csak azon alapon szerkesztessék össze, mellyen a már kiállított honvédszászlóaljak vannak.” Mi több, a harmadik határozat megengedte a sorkatonaságtól (vagyis a császári-királyi hadseregből) való átlépés lehetőségét a honvédségbe, a törvényjavaslat veteránokra vonatkozó passzusára hivatkozva, amely továbbbszolgálat esetén emelt zsoldot helyezett kilátásba.²⁹

Az országgyűlés a törvényesség magabiztos tudatában cselekedett, s ami még fontosabb, az országglakosok (néhány hónapja már az állam polgárai) is törvényesnek tartották és elfogadták az országgyűlés ezen határozatait. Már csak a formai elemeket kellett megtalál-

²⁶ A képviselőház elnökének nyilatkozata a törvényjavaslat átküldéséről MNL OL H2 1848:728. A Bécsbe küldésre *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1156–1157.

²⁷ Urbán: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*, 472–474.; Batthyány levelét közli: *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1200–1201.

²⁸ Az erről szóló részletes beszámoló az országgyűlésben: *Közlöny*, 1. évf. (1848) 96. sz. (szeptember 13.) 488. A hangulat forradalmasodására mutat, hogy az uralkodótól távozó küldöttség tagjai közül többen vörös tollat tűztek kalapjukra.

²⁹ *Közlöny*, 1. évf. (1848) 96. sz. (szeptember 13.) 490. Az országgyűlési tudósítás fontosnak tartja mindhárom határozatnál külön-külön megemlíteni az egyhangú „Elfogadjuk!” felkiáltást.

ni. Ezek lesznek majd a szabadságharcra váló, a polgári Magyarországot megteremtő forradalom rendelkezéseinek törvényes alapjai hadügyi vonatkozásban is.

Ezen a ponton újra a nemzetőrségi törvény nyújtotta a megoldást az új értelmezéshez. Szeptember 14-én ugyanis országgyűlési határozattal szabályozzák a nemzetőrségi szolgálat alóli felmentést, anélkül, hogy országgyűlési vita előzte volna meg a határozathozatalt (hiszen elfogadott törvényről volt szó). A határozat indoklásában leszögezi „az 1847/8 XXII. t. cz. csak általánosságban” rendelkezett, így ez a határozat most részletesen kifejti a törvény értelmezését.³⁰ Így tekintették a hadseregszervezésre vonatkozóan meghozott határozatokat is. A szabadságharc alatt mindvégig az országgyűlés mindkét házában törvényes keretek között megalkotott és elfogadott katonaaállítási törvényjavaslatra alapozták a hadügyi tartalmú határozatokat. Ennek formáját már a sorsdöntő ülés utáni napon megtalálták. Kossuth az egyhangúlag elfogadott határozatokat pontokba szedve összeszerkesztette, majd a következő ülésen felolvasva az országgyűlés megszavazta azt. Ez nemcsak formai szempontból volt fontos, hanem alkalmat adott arra is, hogy menetközben még pontosítsák a javaslat szónoki hevületében nem egyértelműen megfogalmazott tartalmát, továbbá a hasznosítható észrevételeket is érvényesíteni lehetett. Emellett a képviselők még egyszer végig gondolhatták a dolgot, és higgadtan nyilváníthattak újra véleményyt. „Az ország védelme iránt” címmel országgyűlési határozattá szerkesztett képviselőházi döntés némileg változott. Másnap bekerült a dokumentumba az érdemek elismerésére a birtoktalan katonáknak kilátásba helyezett juttatás elvi kimondása „kincstári javak telepítésénél”. Bevezetőként pedig az alábbi indokot rögzítették: „Addig is, míg a katonaaállítás iránti törvényzikk ő felsége által szentesítették, a nemzet képviselői az országot védelmi eszközök nélkül nem hagyhatván, következőket határoznak.”³¹

A kérdés ezek után már csak az volt, lesz-e végrehajtó erő. Itt vált világossá a törvényességhez való eddigi ragaszkodás jelentősége.

Késedelem nélkül hajtották végre a közigazgatási szervek az ügyvezető miniszterelnökként intézkedő Batthyány rendeleteit, aki már szeptember 13-án utasította a hadfogadó állomásokat a toborzás technikai feltételeinek biztosítására, másnap pedig az országgyűlési határozatra hivatkozva a törvényhatóságok elnökeihez intézett körrendeletben intézkedett a toborzás megkezdéséről. A törvényesség biztosítására eddig olyan aggályosan ügyelő gróf megrendítő szavakkal értékelte a helyzetet szeptember 16-i felszólalásában, s mutatott egyúttal irányt is: „...mert ha már életét és existenciáját kénytelen egy nemzet védeni, 's azon utolsó extremumra jutott, hol már nincs többé semmi reménysugár: akkor én is meg vagyok győződve arról, hogy a' legalitás némi tekintetben akadályá is változik. Ugyanazért, felszólítom a' tiszt. házat, vegye komoly fontolóra, ha valljon nem érkezett-e még meg azon végpercz, melyben a' nemzet már azon legutolsó, 's legelszántabb önvédelemre szorult, mellynél a' törvényességet nem képes, de nem is köteles respectálni” – akár Kossuth beszélne.³²

Országgyűlési határozat döntött az újoncozás létszámkeretéről és az egyes törvényhatóságokra történő kivetéséről is. Alapvető fontosságú volt a gyorsaság, így ahol lehetett, a már

³⁰ Közlöny, 1. évf. (1848) 101. sz. (szeptember 18.)

³¹ Közlöny, 1. évf. (1848) 97. sz. (szeptember 14.) A megszerkesztett határozat különben finomított a seregekből a honvédekhez való átlépésen is, miután ráébredtek, hogy ezzel a legütőképesebb alakulatok harcokésztségét ássák alá, sőt az ügyvezető miniszterelnökként a védelmet szervező Batthyány a következő napon felhatalmazást kapott, hogy ezt a passzust egyelőre függessze fel belátása szerinti időpontig.

³² Közlöny, 1. évf. (1848) 102. sz. (szeptember 19.)

bejártatott módszert alkalmazták, s praktikus módon visszanyúltak a császári-királyi hadsereg újoncozásainál alkalmazott módszerhez. Spelletich Bódog képviselő indítványozta, hogy az 1840-ben lebonyolított újoncozásakor kivetett kvóta szerint rendeljék el a sorozást, ami 38 000 újoncot eredményezett, „mert így a honvéd erő a legrövidebb idő alatt kiállíthatatik”. Nyáry Pál a szeptember 16-i ülésen a régi sorozások legmagasabb kvótáját tekintette alapnak, s úgy vélte, „normális állapotban 127 egyénre esik egy újoncz, s úgy hiszem, ez nem terhelő, illy rendkívüli állapotban határozzon a ház minden 127 közül 2-t”. A képviselőház némi szenvedélytől sem mentes vita után elfogadta a javaslatot, s Nyáry másnapra Fényes Elek statisztikájának felhasználásával elkészítette a részletes, minden egyes törvényhatóságra lebontott újoncállítási kvótát. Ennek alapján 169 611 újonc állítását határozták meg. Erdély megfelelő statisztikai adatok hiányában nem vették bele a leosztásba, a 200 000 főig terjedő maradékot tervezték innen állítani.³³

Batthyány miniszterelnök ennek alapján rendelte el az újonclétszám első negyedének azonnali kiállítását, amivel megalapozta a honvédség tömeghadsereggé válását. A végrehajtásnál már nem kerestek öngazolást a toborzással való takarózással, amelynek során az önkéntességre lehetett utalni. A vészhelyzetre hivatkozva – Jellačić 50 ezer főnyi hada már mélyen a Dunántúl belsejében járt – Batthyány nyomtatványokon terjesztett felhívásában szeptember 19-től ezt olvashatta az ország népe: „Állítsátok ki, akár egyenes besorozás, akár sorshúzás, akár toborzás útján a községre eső honvédek számát!” Másnap már „némi kényszerítő módokat” is megengedhetőnek tartott a kormánybiztosokhoz intézett körrendeletében.³⁴

A szeptemberihez hasonló jelentőségű országgyűlési határozat legközelebb 1849 tavaszán született. A téli és tavaszi hadjáratok veszteségeinek pótlását újabb, központilag vezényelt, tömeges újoncozással tervezte megoldani a kormányzat. A frissen kormányzó elnökké választott Kossuth javaslatára vette tárgyalás alá az országgyűlés a törvényjavaslatot, s rövid vita után, április 24-én elfogadta. Szinte teljesen az őszi mintájára alkották meg azt két figyelemreméltó eltéréssel. A 7. § „a nemzet függetlenségi nyilatkozata alapján” új katonai esküforma kidolgozásáról rendelkezett, illetve több helyen is meghatározták az újoncozásban feladatot kapó tisztviselők felelősségét, amit nem csak fegyelmi, de anyagi vonatkozásban is érvényesíteni rendelték. A májusban meginduló újoncozás azonban ennek ellenére lassan haladt, csak az orosz intervenció bekövetkezte gyorsította fel, de a szabadságharc végéig a legtöbb törvényhatóságnak nem sikerült a kiszabott kvótát maradéktalanul teljesítenie.³⁵

*

A polgári állam alapjainak lerakását elvégző Magyarország 1848–1849-es hadügyi vonatkozású törvényalkotásának mérlegét nem egyszerű megvonni. A mérleg egyik serpenyőjé-

³³ Közlöny, 1. évf. (1848) 103. sz. (szeptember 20.) A képviselőház erdélyi alelnöke, Pálffy János ígért megfelelő statisztikát, addig is úgy vélte, Erdély az újonclétszám harmadát képes kiállítani. A kibontakozó román nemzetiségi mozgalom miatt azonban csak ennek a felével terveztek. A Nyáry számvetéséhez használt statisztika: Fényes Elek: *Magyarország leírása*. 1-2. k. Pest, 1847.

³⁴ Kedves: *Batthyány Lajos hadügyi politikája*, 45. A felhívásokat közli *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*, 1450–1451., 1481.

³⁵ Kedves Gyula: *A képviselőház Kossuth javaslatára 50 ezer újoncot szervez meg a hadsereg kiegészítésére*. In: Hermann Róbert (szerk.): *Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története*. Budapest, 1996. 312–314. A kinyomtatott törvényjavaslat megtalálható Kedves Gyula: 1849. április 24. (szócikk). In: Hermann Róbert (szerk.): *1848–1849 A forradalom és szabadságharc képes története*. H. é. nélkül [Debrecen, 2009.] 331.

ben ugyanis az a jogtörténeti tény található, hogy az 1848. április 11-én szentesített törvények után az országgyűlés már nem tudott újabbakat alkotni az akkori jogrendnek maradéktalanul eleget tevő módon. A másik serpenyőben viszont azt láthatjuk, hogy az ország nemzetté váló népe köznapi értelemben igenis törvénynek fogta fel az általa választott népképviselők által a népfeltség elvének érvényesítésével hozott törvényjavaslatokat és országgyűlési határozatokat. Pedig a hadügyi vonatkozású határozatok nagyon is húsbavágóak voltak. Kevés előnyt, annál több terhet jelentettek a lakosságnak, hiszen százezres tömegnek kellett katonának állni, akiket el is kellett tartani.

Az bizonyos, hogy a hadseregszervezés sikere erőteljesen kötődött ahhoz, hogy törvényesnek tekintették annak lebonyolítását. A szabadságharc hadseregének mindhárom meghatározó elemét az országgyűlés törvényalkotása tagolta be az 1848. decemberétől már hivatalosan is honvédseregnek nevezett véderőbe. Hatalmas teljesítmény volt ez, ami 1849 nyarára egy 175 000 főnyire becsülhető olyan katonaságot eredményezett, amelynek minden alakulata megfelelt a regularitás követelményeinek.

A hadsereg magját, a szakmai bázist a császári-királyi hadsereg szabadságharcot támogató alakulatai, illetve állományuk alkotta, akiket nyugodtan nevezhetünk profi katonának, már csak azért is, mert belőlük került ki a honvédsereg parancsnokainak és vezérkarának túlnyomó része. A legkevesebb 30 000 főre becsülhető katonaság az 1848. évi III. törvénycikk alapján tekintette törvényesnek a magyar kormány szolgálatát.

Az új hadsereg „éltető kovászát” az önkéntesek jelentették, ők formálták azt igazi nemzeti hadsereggé, amely a polgári fejlődés lehetőségét megteremtő alkotmány védelmében bármilyen ellenféllel szemben hajlandó és képes harcolni. A hadseregbe való beáramlásuknak csak a kezdete volt az 1848. május–júniusban végrehajtott honvédtoborzás, a szabadságharc leveréséig 30–35 000 önkéntes került a honvédek közé. Katonáskodásuk törvényes alapját az első tíz honvédzászlóalj és a honvéd tüzérüteg 11 000 főt meghaladó állománya esetében az 1848. évi XXII. törvénycikk, a többieknél a szeptember 14-én elfogadott országgyűlési határozat „Az ország védelme iránt” képezte.

A szabadságharc hadseregének legnagyobb részét a katonai szolgálatra kötelezett (vagyis besorozott) újoncok alkották, mintegy 110 000 fős létszámukkal ők tették igazi tömeghadsereggé. Szolgálatukat az új alkotmányos rendnek megfelelően megalkotott, 1848. augusztus 29-ig az országgyűlés mindkét kamarája által elfogadott katonai állítási törvényjavaslat szabályozta, amelynek végrehajtását országgyűlési határozatok rendelték el. Szükségességét, illetve létjogosultságát a képviselőház 1848. szeptember 13-i ülésén így fogalmazta meg Kossuth Lajos: „Magyarország önállása, törvényes függetlensége és szabadsága, addig biztosítva nem lehet, míg magyar tisztán nemzeti lábra állított hadsereg nincs.”³⁶

³⁶ Közlöny, 1. évf. (1848) 98. sz. (szeptember 15.) 500.

GYULA KEDVES

The Parliament and the army – the legal bases for military organization in 1848–1849

Even though the April laws, which paved the way for a bourgeois transition in Hungary, did not contain specifically military laws, the legal bases for a new type of army to defend the revolution were established. Declared rebellious (and its commanders were even accused of high treason during the military tribunal trials) by the imperial leadership, the army fighting the war of independence had a strong legal basis thanks to the lawmaking activity of the Hungarian parliament. This fact became an extremely important factor in the success of military organization as, by emphasizing legality, the Hungarian government could efficiently use the administration it inherited to put its resolutions into effect. This is how it became possible to utilize the expertise and experiences of even those officials who did not sympathize with the cause of the revolution.

The paper describes this process, outlining the background to the decisions, with a focus on the pressure to adjust to the rapidly changing circumstances and on the maintenance of the possibility of a compromise by Hungarian politics. It will distinguish three levels in this process.

First, the laws which had already existed before or were sanctioned on 11 April 1848, the overwhelming majority of which only touched upon military matters. But it was by explaining the articles of these, by considerably extending their interpretation and by occasionally utilizing legal loopholes that the government ensured the effective fulfillment of national defense tasks.

Second, the bill legally accepted by the parliament but not sanctioned due to the unfavorable turn of external circumstances, yet with reference to the extraordinary situation put into effect by the government, with the support of the parliament and without the ruler's sanction.

Third, those resolutions of the parliament, which authorized the government to introduce regulations and had them executed. The significance of these grew especially when the chances for a compromise had already faded.

According to the paper, all the three components of the national defense army (the inherited regular troops, the volunteers and the rank and file majority), which was becoming a mass army while fulfilling the requirements of regularity, became part of the revolutionary army in a legally regulated way.